

Türkiye'nin Beşeri Sermaye Göstergeleri: Kalkınma ve Beşeri Sermaye İlişkisi*

Sinem YAPAR SAÇIK**
Merve ÇELİK***

Öz

Ülkeler için ekonomik büyüme kadar kalkınmanın da önemi aşırıdır. Hem büyümeyi hem de kalkınmayı etkileyen en önemli faktörlerden biri, ülkenin sahip olduğu beşeri sermaye gücüdür. Beşeri sermayenin hacmi ve niteliği, kalkınma sürecini olumlu etkileyen ve hızlandırabilen bir etkiye sahiptir. Ülkenin eğitim ve sağlık sektörlerine ilişkin özellikleri, beşeri sermayeyi etkileyen en önemli faktörlerdir. Eğitim ve sağlık hizmetleri yoluyla artırılan beşeri sermaye nicelik ve niteliğinin kalkınma sürecini olumlu yönde etkilediği kabul edilmektedir. Eğitim ve sağlık alanında ülkelerin kendi veri tabanlarından yararlanılarak beşeri sermaye gelişimi hakkında bilgi sahibi olunabileceği gibi bu konuda en temel uluslararası gösterge olarak kabul edilen İnsani Gelişme Endeksi'nden (İGE) de faydalanılabilmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'nin eğitim ve sağlık göstergeleri ile İGE verileri kullanılarak ülkenin beşeri sermayesinin yıllar içerisindeki gelişimi ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Beşeri Sermaye, Eğitim, Sağlık, İnsani Gelişme Endeksi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Human Capital Indicators of Türkiye: Relationship between Development and Human Capital

Abstract

It is obvious for countries that development is as much important as economic growth. One of the most important factors that affect both growth and development is the human capital potential of the country. Seize and quality of human capital has a repercussion that affects development process positively and accelerates the process. The most important factors that affect human capital are the properties of education and health sector of a country. It is accepted that quality and quantity of the human capital which is progressed via education and health services affects the development process positively. It may be possible both to gather information about human capital of the countries' using their own databases on the education and health sector and benefit from Human Development Index (HDI) which is accepted as the most basic international data. In this paper, the progress of human capital in Turkey is presented by using education and health indicators and HDI data.

Keywords: Development, Human Capital, Education, Health, Human Development Index.

Article Type: Research Article

* Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD'de 04.07.2023 tarihinde savunulan ve kabul edilen "Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: Türkiye Örneği" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisat Bölümü, sysacik@kmu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-8716-3328.

*** Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisat Bölümü, merve.celik@kilis.edu.tr, ORCID iD: 0009-0003-7375-1569.

1. GİRİŞ

Kalkınma kavramı II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyayı etkisi altına almıştır. Kalkınma, az gelişmiş ülkeler için sahip olunması zor olan bir güç olarak nitelendirilirken gelişmiş ülkeler için korunması ve iyileştirilmesi gereken bir süreç olarak nitelendirilir. Kalkınma; sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarla birlikte ele alınan bir kavram olmasına rağmen 1970'li yıllara kadar sadece ekonomi üzerinden değerlendirilmiş ve gelir, sanayi, pazar genişliği, yatırım ve sanayileşme kavramlarında yoğunlaşmıştır. İktisatçılardan birçoğu kalkınma düzeyini kişi başına düşen milli gelirine göre değerlendirmeye çalışmıştır. Kalkınma düzeyi 1970'li yıllardan sonra ekonomik ölçütlerin yanında sağlık, eşitlik, eğitim, yoksulluk, beşeri sermaye, yaşam standartları vb. ölçütler ile beraber ele alınmaya başlanmıştır. Kısaca kalkınma, ekonomik ölçütlerin yanında insani kalkınmışlık seviyeleri ile değerlendirilmeye başlanmıştır (Fırat, Ürün ve Aydın, 2015: 876).

Adam Smith'ten sonra yazılanlarda bir milletin refah, zenginlik ve gücü artırabilmesi için insan kaynağından daha fazla yararlanması gerektiğini belirtmiştir (Doğan ve Şanlı, 2003: 192). Beşeri sermaye, 20. yüzyılın sonlarında gelişmiş ülkelerde birçok ekonomik çalışmaya konu olmuş ve çeşitli boyutlarıyla ekonomik gelişme ile olan bağlantısı araştırılmıştır. Yapılan çalışmalarda ülkelerin gelişimi üzerinde yüksek bir payının bulunduğu gerçeğiyle karşılaşmıştır (Karataş ve Çankaya, 2010: 40). Günümüzde kalkınma kavramının merkez noktasında insan yer almaktadır. Kalkınmanın temel hedefleri; halkın sağlıklı, mutlu ve uzun bir yaşam sürebilmesi için gereken ortamın oluşturulması, kısaca toplumun refahını artırmaktır. Daha geniş tanımla kalkınma; sağlık, eğitim ve gelir unsurlarından oluşan şartların herkes için eşit fırsatlar ve olanaklarla sunulmasını ve evrensel yaşam standartlarına ulaşılabilirliği içermektedir (Karataş ve Çankaya, 2010: 34). Kalkınma, toplum ve insan bakımından sadece maddi yaşamın devam ettirilebilmesi için değil, beraberinde yüksek kültür ürünlerinin insanlık tarafından üretilebilmesi için yapılması gereken sürekli bir süreçtir (Han ve Kaya, 2015: 5).

İnsan kaynağı iktisat biliminin gelişme sürecinde üzerinde durduğu önemli bir üretim kaynağıdır. Klasik iktisatçılara göre emek, doğal kaynaklar, sermaye ve müteşebbis üretim faktörlerini oluşturmaktadır. Bu üretim faktörlerinden emek ve müteşebbis yani iki faktör direk insanın kendisinden meydana gelmektedir. Klasik iktisatçıların geliştirdiği emek değer teorisinde biriktirilmiş emeğin fiziki sermaye olarak kabul edilmesiyle 3 üretim faktörünü tek bir üretim faktöründe toplamıştır. Emek faktörü, doğal kaynakların keşfini yapan, sermaye faktörünün harekete geçmesini sağlayan, sosyal ve ekonomik organizasyonları oluşturarak ulusal gelişmeye katkısı olan ve yön veren önemli bir unsurdur. Üretim sürecinde, tarım ve sanayi toplumu aşamalarında faydalı mal üretimi için emeğin bedenen çalışması ön plandayken bilgi toplumu sürecinde bilgi ve teknoloji üreterek yani zihin gücüyle ön plana çıkmaktadır (Atik, 2006: 1).

Beşeri sermaye, gelir sağlayan ekonomik faaliyetler için katkı sağlayan kişilerin sahip olduğu bilgi, beceri vb. nitelikler olarak tanımlanabilir. Beşeri sermaye, insana yapılan yatırımlar sayesinde artış göstermekle birlikte üretim sürecinin vazgeçilmez bir girdisini oluşturmaktadır (Çakmak ve Gümüş, 2005: 60). Beşeri sermaye kısaca, kişilerin üretken olarak hizmetlerinin ve çalışmalarının neticesinde gelir sağlamalarına imkan veren kazanılmış beceri ve kapasitedir (Karataş ve Çankaya, 2010: 38).

Beşeri sermaye kişilerin sadece eğitim yoluyla edindiği bilgiler ve nitelikler değil; iş tecrübesi, sosyalleşme ve kişisel iletişim ile nesiller arası görgü ve bilgi aktarımı ve benzeri faktörlerin tamamı niteliğindedir (Şolt, 2020: 61) Beşeri sermaye; ekonomi, demografi, sosyoloji, psikoloji, biyoloji, hukuk, politik, tarih, coğrafya, askeri, sağlık, teknolojik gelişim, ar-ge, eğitim, inovasyon vb. birçok bilim dalı ile veya konusu ile iç içe olan önemli unsurları içeren ekonomik bir kavramdır (Aksu, 2016: 71).

Beşeri sermaye faktörü için yapılan yatırımların (eğitim ve sağlık) üretimle sürecine etkisinin yanında sosyal ilişkileri geliştiren ve bireylerin yaşam kalitesinin artmasına etkisi vardır. Eğitimli bireyin yaşam algısı ve yaşam biçimi eğitimsiz bir bireyden farklıdır. Sağlık konusu üretime etkisinden daha çok bireyin özel yaşamına etki eden bir konudur (Karagül, 2003: 82).

Çalışmada, Türkiye'nin 2000-2020 yıllarına ait beşeri sermaye göstergeleri olarak nitelendirilen eğitim, sağlık ve İGE verileri incelenmeye çalışılacaktır. Bazı göstergeler, seçilmiş ülke grupları ile karşılaştırılmalı olarak verilmiştir. Karşılaştırılmalı olarak verilen veriler Türkiye'deki gelişmelerin daha iyi görülmesine olanak sağlayabilir. Türkiye'nin 21 yıllık süre zarfında incelenen göstergelerde olumlu yönde gelişme göstermesine rağmen bazı göstergelerde geri kaldığı gözlemlenmektedir.

2. BEŞERİ SERMAYE GÖSTERGELERİ

Beşeri sermaye gelişimi için sağlık, eğitim vb. unsurlara yatırımlar artırılmalıdır. Beşeri sermaye için yapılan çeşitli yatırımlar kamunun beraberinde özel sektörde aracılığıyla yapılmakta ve ekonomide pozitif dışsalların oluşmasına imkan vermektedir (Tunalı ve Yılmaz, 2016: 306). Uzun vadede beşeri sermayenin gelişimini sağlamak amacıyla ülkelerin yatırım yapmaları gerekir. Eğitim düzeyi yüksek ve sağlıklı olan toplumların oluşturduğu ülkelerin hem insan haklarına ve doğaya değer veren, analitik düşünebilen, yeniliklere uyum sağlayabilen ve üretken bilinçli bireylerin oluşmasına imkan sağlayarak sosyal refah artışını hem de ekonomik anlamda kalkınmasını sağlamaktadır (Şimdi ve Aydın, 2020: 141). Ülkelerin beşeri sermaye için yaptığı yatırımları artırması ve beşeri sermayenin çeşitli göstergeler sayesinde ortaya konmasıyla ülkeleri birbirleri ile karşılaştırma imkanı sunması beşeri sermayenin iktisadi kalkınmaya sağladığı bir başka katkısıdır (Karataş ve Çankaya, 2010: 31).

Sağlık ve eğitim göstergeleri beşeri sermayenin durumun değerlendirilmesinde beraber ele alınmalıdır. Beşeri sermaye açısından değerlendirilen eğitim ve sağlık unsurlarına ait göstergelerin birbirlerini destekleyici ve güçlendirici işlevi bulunmaktadır (Şimşek, 2006: 19).

2.1. Türkiye'nin Eğitim Göstergeleri

Eğitim, insanların temel hakkı ve yeteneklerinin ortaya çıkabilmesinin merkezindedir. Eğitim; insan sermayesini, geliri, ekonomik büyümeyi, üretkenliği ve istihdam edilebilirliği artırmaktadır. Eğitim bu etkilere ek olarak insanların hayatları üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmalarını ve daha sağlıklı yaşamalarını sağlar, sosyal sermayeyi yükseltir, paylaşılan refahı ve kapsayıcılığı teşvik eden kurumların oluşmasını sağlar (World Bank, 2018: 38). Nesiller içerisinde insanların doğal olarak sahip olduğu bilgi stokuna yeni bilgilerin eklenmesi gerekmektedir. Bilgi artışını gerçekleşmesi için beşeri sermayeye yatırım yapılmalıdır. Beşeri sermaye için en etkin yatırım eğitime yapılan yatırımlardır (Emirkadı, 2019: 138).

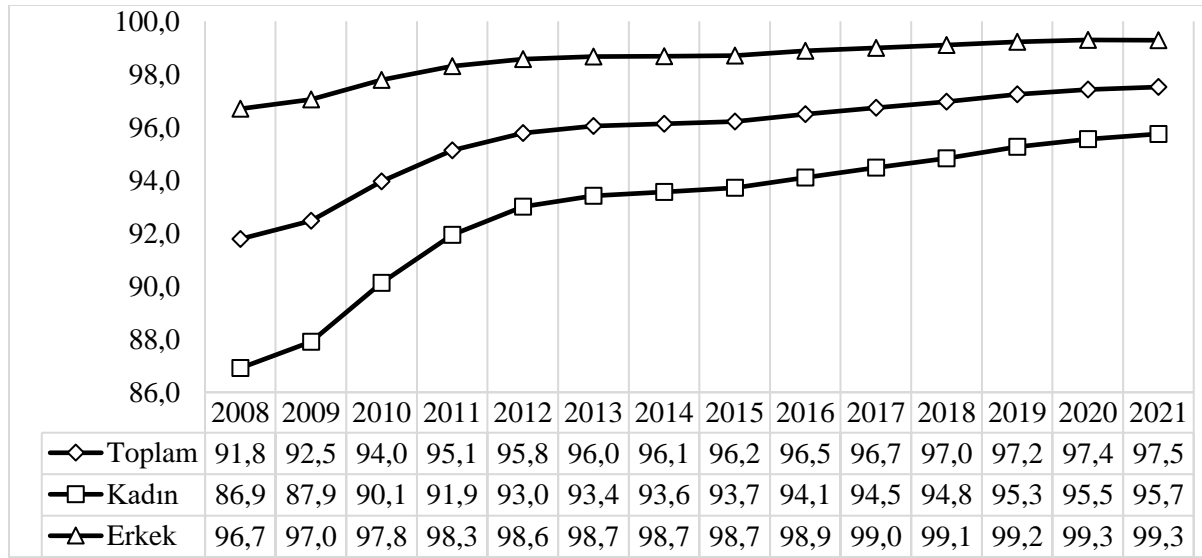
Beşeri sermaye açısından eğitim göstergelerinden bazıları aşağıdaki verilmiştir (Adolf Stroombergen (2002)'den aktaran Atik, H. (2006: 13) ve Atik, H. (2006: 14)):

- ✓ Yetişkinlerin yaş grupları itibariyle eğitim seviyeleri
- ✓ Cinsiyetlere göre eğitim seviyeleri
- ✓ Çeşitli sektörlerde istihdam edilmekte olan işgücünün okur-yazarlık durumu
- ✓ Ar-ge faaliyetlerinde istihdam edilmekte olan işgücü oranı
- ✓ Eğitim için ayrılan GSYİH yüzdesi
- ✓ Öğrenci başına yapılan eğitim harcaması
- ✓ İşletmeler tarafından yapılan eğitim harcamaları
- ✓ Eğitim düzeyi itibariyle öğrenci başına yapılan harcamalar
- ✓ Ailelerinin sahip olduğu bilgisayar sayısı
- ✓ Farklı grupların iş ile ilgili ve iş dışında olan eğitim faaliyetlerine katılım oranları

- ✓ İş ile ilgili eğitim faaliyetlerinin ortalama süresi
- ✓ Okul kayıt oranı
- ✓ Öğrenme için harcanan zaman
- ✓ 25-64 yaş gurubuna dahil kişilerin eğitim seviyesi
- ✓ 25-64 yaş grubuna dahil kişilerin ortalama eğitim aldıkları süre

Okuryazarlık oranı beşeri sermaye için en önemli eğitim göstergelerindendir. Bir ülkeye ait eğitim seviyesini ve beşeri sermaye stokunu ölçmek için kullanılan en sade eğitim göstergesi okuryazarlık oranıdır (Atik, 2006: 21). Okuryazarlık oranı, ülkedeki nüfusunun ne kadarının okuma-yazma bildiği konusunda bilgi edinmemize olanak sunmaktadır.

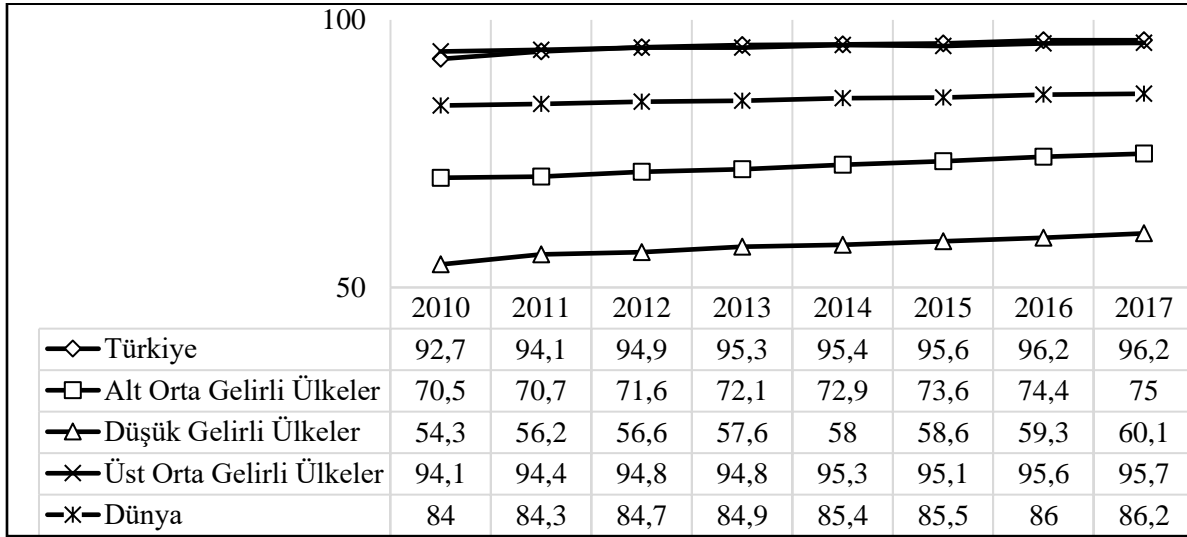
Türkiye'de her iki cinsiyette de yıllar içerisinde artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Erkek okuryazarlık oranı, kadın okur yazarlık oranından her yıl daha yüksek gerçekleşmiştir. Yıllar içerisinde bu fark azalma eğilimine girmiştir. 2008 yılında erkek okur yazarlık oranı kadın okuryazarlık oranından 9,8 fazla iken 2021 yılında bu oran 3,6'e düştüğü görülmektedir.

Grafik 1: Cinsiyete Göre Okuryazarlık Oranı 6+ (%)

Kaynak: TÜİK, 2022

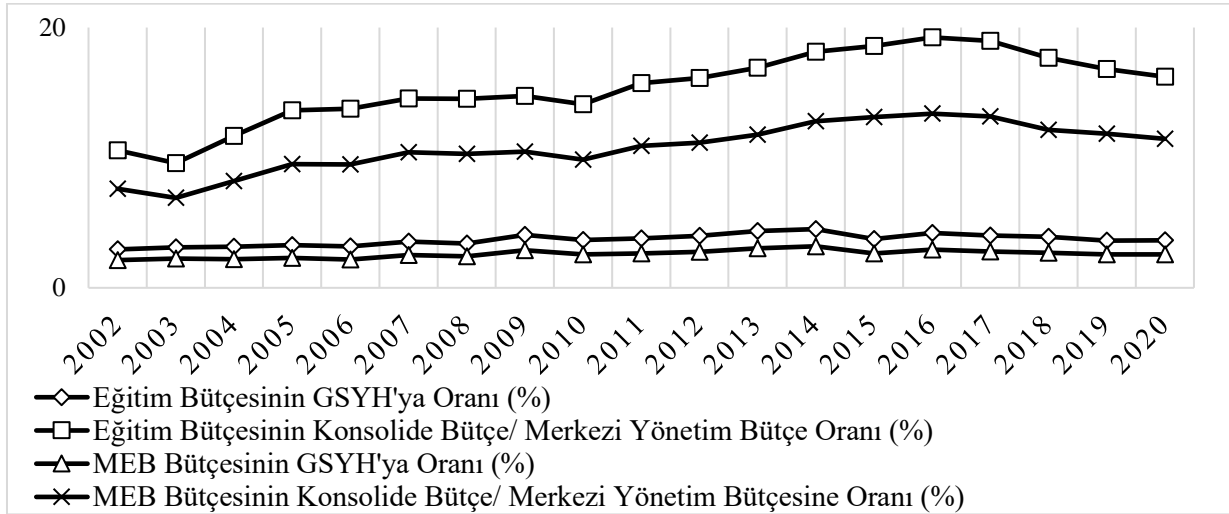
Seçilmiş ülke gruplarıyla Türkiye karşılaştırıldığı zaman, 2017 yılında karşılaştırılan ülke grupları arasında en yüksek okuryazarlık oranına sahip olduğu görülmektedir. Türkiye 2010 yılında üst orta gelirli ülkeler grubundan daha düşük orana sahipken 2017 yılında üst orta gelirli ülkeler grubundan daha yüksek okuryazarlık oranına sahiptir. 2010 yılına nazaran 2017 yılında incelenen bütün seçilmiş grupların ve Türkiye'nin okuryazarlık oranının arttığı görülmektedir.

Grafik 2: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarının 2010-2017 Yılları Okur-Yazar Oranı (15 Yaş ve Üzeri)

Kaynak: World Bank, 2022

Ülkelerin eğitime yönelik yapmış oldukları harcamaların göstergeleri önemli eğitim göstergelerinden birini oluşturmaktadır. Ülkelerin eğitim harcamalarına verdikleri önem gelişmişlik seviyelerine göre farklılık göstermektedir. Ülkeler ne seviyede gelişme düzeyine sahiplerse o ölçüde eğitime yönelik harcamalar için ayırdıkları pay da artış sergilemektedir (Güngör ve Göksu, 2013: 66-67).

Grafik 3: Eğitim ve MEB Bütçesinin GSYİH ve Konsolide Bütçe/ Merkezi Yönetim Bütçesine Oranı (%)

Kaynak: MEB, 2020: 195-205 (Grafik MEB 2021 Yılı Bütçe Raporu 195. ve 205. sayfalarındaki verilerden oluşturulmuştur.)

Türkiye'de 2002 yılına göre 2020 yılında eğitim ve MEB bütçesinin GSYİH'ye oranının artış gösterdiği görülmektedir. Eğitim bütçesinin GSYİH'ye oranı 19 yılda 0,70 puan artarken MEB bütçesinin GSYİH'ye oranı 0,44 puan artış göstermiştir. Eğitim ve MEB bütçesinin konsolide bütçe/merkezi yönetim bütçesine oranı 2002 yılında nazaran 2020 yılında artış gösterdiği gözlemlenebilmektedir. 2016 yılından itibaren konsolide bütçe/merkezi yönetim bütçesine oranın azalmaya başlaması dikkat çekmektedir.

Türkiye ile seçilmiş ülke gruplarının eğitime yönelik devlet harcamalarının GSYİH ve devlet harcamalarına oranları verilmiştir. Eğitime yönelik devlet harcamalarının GSYİH'ye oranında 2000 yılında en düşük oran Türkiye'ye aittir. 2018 yılında ise Türkiye eğitime yönelik devlet harcamalarının GSYİH oranını artırmış ve yüksek gelirli ülkeler grubunun altında gerçekleşmesine rağmen üst orta gelirli ülkeler grubu ve dünya ortalaması ile aynı oranda gerçekleşmiştir. Devlet harcamalarının içerisindeki eğitim harcamalarının oranı 2000 yılında en düşük Türkiye'de gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Yıllar içinde Türkiye'nin eğitime yönelik devlet harcamalarının devlet harcamaları içindeki payını artırdığı ve seçilmiş ülke gruplarının birçoğunun altında gerçekleşmiş olsa da 2018 yılında yüksek gelirli ülkeler grubundan yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir.

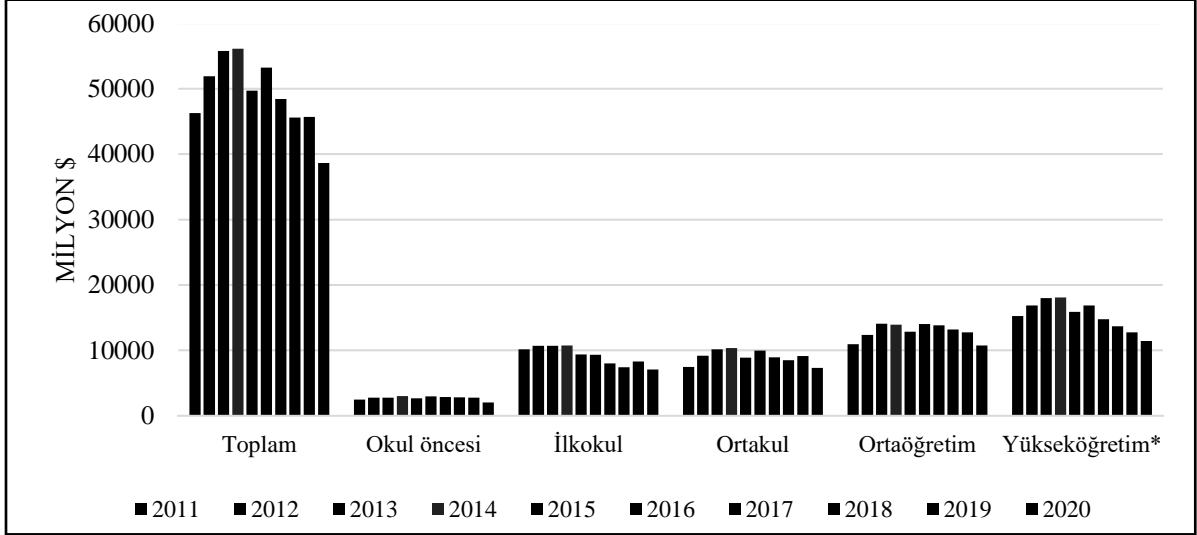
Tablo 1: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarının Eğitime Yönelik Devlet Harcamaları

	Eğitime Yönelik Devlet Harcamasının					
	GSYİH %			Devlet Harcamaları %		
	2000	2004	2018	2000	2004	2018
Türkiye	2,5	3	4,3	6,4	8,7	12,4
Dünya	3,9	3,9	4,3	13,5	14,2	14,1
Yüksek Gelirli	4,6	4,9	4,8	12,1	12,9	11,8
Üst Orta Gelirli	3,9	3,9	4,3	16,2	15,1	14,6
Alt Orta Gelirli	3	3,1	4,1	15,2	16	16,1
Düşük Gelirli	2,6	3,1	3,3	15,1	12,3	15,9

Kaynak: World Bank, 2022

Eğitimsiz toplumun ya da eğitim düzeyi düşük kalmış toplumun kararlı bir biçimde büyüme ve kalkınma aşamasında yol kat etmesi zordur. Bir ülke eğitim hizmetlerine önem verdiği derecede başarılı bir şekilde ilerleme ve yükseliş sağlayabilir. Eğitim, toplumun refahını ve sosyal adaleti sağlamak için önemli bir unsurdur. Eğitimin önemli katkılarından biride eğitim düzeyi yüksek toplumda ekonomisi ve demokrasisi istikrarlı, siyaseti iyi bir biçimde işlemektedir (Güngör ve Göksu, 2013: 59-60). Eğitimden beklenen toplumsal, siyasal ve ekonomik fonksiyonların hayata geçirilebilmesi; eğitime ayrılan kaynakların düzeyine ve bu kaynakların etkili ve verimli kullanımıyla mümkündür (Güngör ve Göksu, 2013: 63). Bu durumda eğitim harcamalarında yaşanan artışlar olumlu birer gösterge olarak nitelendirilmesine rağmen eğitim hizmetlerinin verimli ve etkin kullanımı hakkında bilgi vermeyebilir.

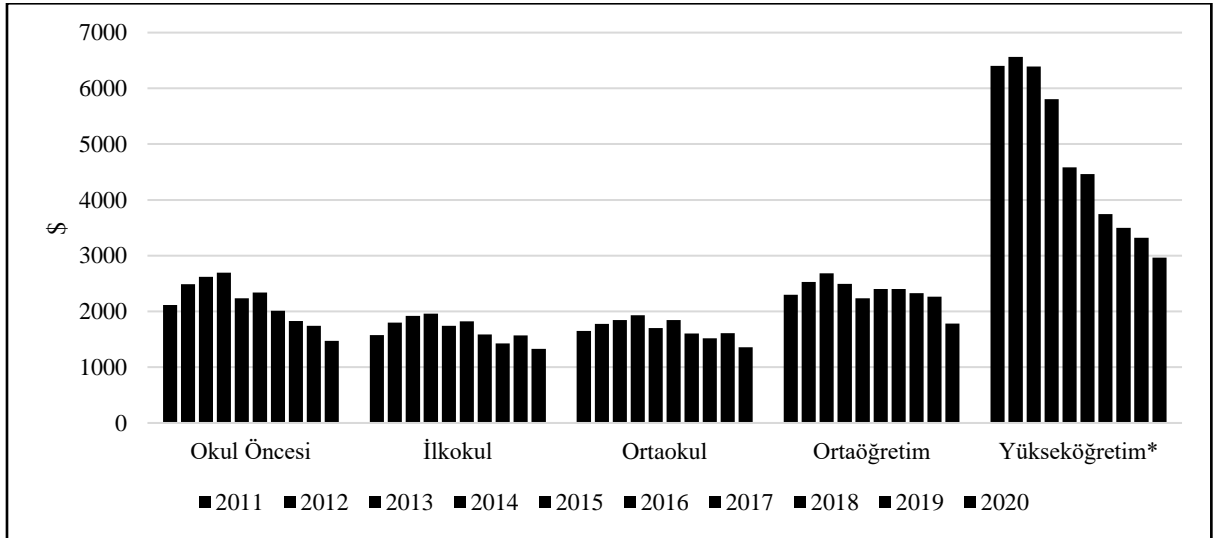
Türkiye eğitim kademesine göre eğitim harcamaları TL verileri yıllarına göre ortalama dolar kuruna çevrilmiştir. Eğitim kademelerinde en yüksek harcama yükseköğretime yapılırken en az harcama okul öncesi eğitim için yapıldığı görülmektedir. 2016 yılından itibaren çoğunlukla bütün eğitim kademelerindeki eğitim harcamalarının ortalama dolar kuruna göre düştüğü görülmektedir.

Grafik 4: Yıllık Ortalama Dolar Kuruna Göre Eğitim Harcamaları (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK (2022) ve SBB (2023) verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Öğrenci başına yapılan eğitim harcamaları her bir öğrenci için gerçekleştiren yatırımları gösteren ve yanı sıra ülkeleri birbirleriyle kıyaslama imkanı sunan önemli eğitim göstergelerinden birini oluşturur (TEDMEM, 2021: 17). Eğitim harcamaları ve GSYİH oranı karşılaştırmaları, öğrenci sayısı ve GSYİH büyüklüğüyle ilgili düzenlemeleri içermektedir. Dolayısıyla ülkelerin eğitim için ayırdığı kaynakların karşılaştırılmasını yaparken eğitim çağındaki nüfusun toplam nüfusa oranı ile ilgili düzenlemeler için kıyaslamalarda öğrenci başına yapılan eğitim harcamaları önemli bilgiler sunabilir (Arabacı, 2011: 109).

Grafik 5: Yıllık Ortalama Dolar Kuruna Göre Öğrenci Başına Yapılan Eğitim Harcamaları (\$)

Kaynak: TÜİK (2022) ve SBB (2023) verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'nin öğrenci başına yaptığı harcamalar eğitim kademeleri nezdinde incelendiği zaman yükseköğretime daha fazla harcama yapıldığı görülmektedir. Eğitimin ilk kademesini oluşturan okul öncesi eğitim kademesi en düşük öğrenci başına yapılan harcamaların gerçekleşmesi dikkat çekmektedir. Eğitimin ilk basamağı olan okul öncesi eğitim kademesine daha fazla önem verilmesi gerekmektedir. TL veriler yıllarına ait ortalama dolar kuruna göre hazırlanmış grafik, son yıllarda öğrenci başına yapılan harcamalarda azalmaların olduğunu göstermektedir.

Ekonomik kalkınma temelini oluşturan dinamiklerin harekete geçirilmesiyle gerçekleşebilir. Teknolojik gelişmeler bu temel dinamiklerden birini oluşturmaktadır. Üretim sürecinde teknolojinin kullanılması ekonomik kalkınmayı sağlayan unsurların verimliliğinin yükselmesine olanak sağlamaktadır. Üretim sürecinde teknoloji kullanımı ve teknoloji üretimi beşeri sermaye ile mümkün olmaktadır (Keskin, 2011: 125).

Ar-ge faaliyetleri OECD Frascati Kılavuzu'nda; toplum, insan bilgisi ve kültürden ortaya çıkan bilgi birikiminin artırılması ve bu birikiminden yeni uygulamalar meydana getirmek üzere faydalanılması için sistematik bir şekilde yürütülen yaratıcı çalışmalar olarak ifade edilmektedir (OECD, 2002: 30). Kısaca ar-ge faaliyetleri, bilgi stokunu artırmaya yönelik yapılan yatırımların, halihazırdaki fiziki ve beşeri kaynakların daha etkin kullanılmasına veya yeni teknolojilere dönüştürülmesidir (İŞ Bankası, 2013: 2).

Türkiye ve seçilmiş ülke gruplarına ait ar-ge harcamalarının GSYİH'ye oranı incelendiğinde en yüksek oranın genellikle yüksek gelirli ülkeler grubuna ait olduğu gözlemlenmektedir. Yıllar içerisinde Türkiye'nin ar-ge harcamalarının GSYİH'ye oranında artışların yaşandığı görülmektedir. 2000 yılında 0,47 olan oran 2020 yılında 1,09 oranına yükselmiştir. Bu yükselişe rağmen oranları yüksek gelirli, üst orta gelirli ülkeler grubundan ve dünya ortalamasının altında gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Seçilmiş Ülke Gruplarının Ar-Ge Harcamalarının GSYİH Oranı (%)

Yıl	Türkiye	Dünya	Yüksek Gelirli Ülkeler	Üst Orta Gelirli Ülkeler	Alt Orta Gelirli Ülkeler
2000	0,47	2,05	2,31	0,68	..
2001	0,52	2,07	2,34	0,72	..
2002	0,51	2,04	2,29	0,78	..
2003	0,47	2,03	2,26	0,82	..
2004	0,5	1,98	2,21	0,85	..
2005	0,56	1,96	2,22	0,9	..
2006	0,55	1,97	2,25	0,92	..
2007	0,69	1,94	2,25	0,97	..
2008	0,69	1,99	2,33	1,02	..
2009	0,8	2,03	2,39	1,19	0,52
2010	0,79	2,01	2,37	1,23	..
2011	0,79	2	2,38	1,22	..
2012	0,83	2,03	2,4	1,33	..
2013	0,81	1,99	2,4	1,39	0,44
2014	0,86	2,07	2,45	1,43	..
2015	0,88	2,1	2,46	1,54	..
2016	0,94	2,14	2,52	1,58	..
2017	0,95	2,13	2,56	1,57	0,53
2018	1,03	2,2	2,62	1,61	..
2019	1,06	2,33	2,7	1,7	..
2020	1,09	2,63	2,97	2	..

Kaynak: World Bank, 2023

Gelişmişlik farklılıklarının en önemli nedenlerinden biri teknolojik gelişme farklılığı olmakla birlikte teknolojik gelişme için katkı sağlanan ana unsurun beşeri sermaye olduğu düşüldüğünde, beşeri sermayenin ülkelerin gelişmesine sağladığı katkı görmezden gelinmemelidir. Kısaca söyleyebiliriz, ülkelerin sahip olduğu beşeri sermaye gelişmişlik farklarının sebeplerinden birini oluşturmaktadır (Şimşek, 2006: 7-8).

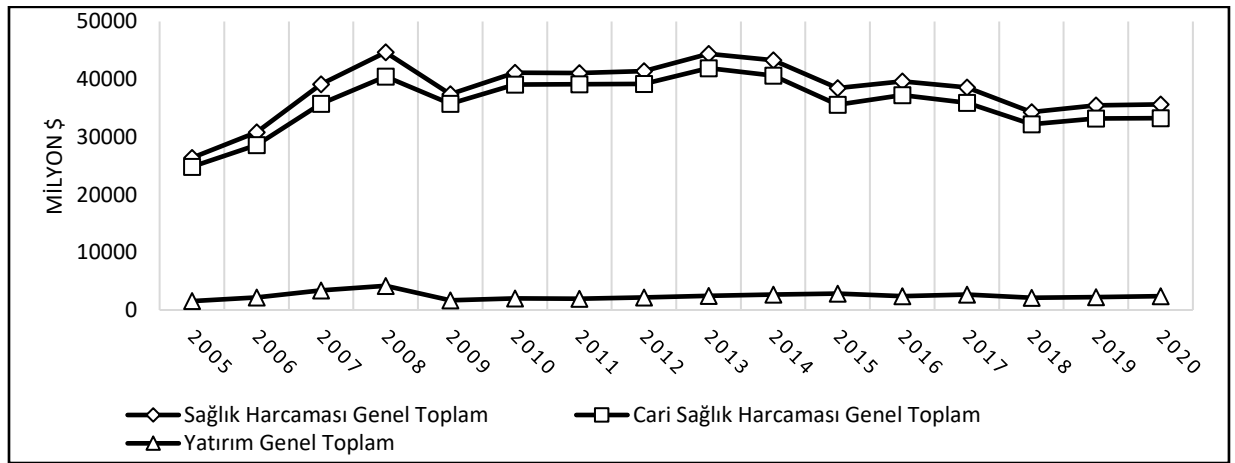
2.2. Türkiye'de Sağlık Göstergeleri

Beşeri sermaye göstergeleri ile yapılan araştırmalarda sadece eğitim göstergelerine öncelik verilmesi, işgücü kalitesini etkileyen tek unsurun eğitim faktörü olduğu düşüncesine neden olmaktadır. Eğitim, işgücü kalitesine etki eden en önemli unsur olmasının yanı sıra işgücü kalitesinde sağlık unsurunun etkileri göz ardı edilmemelidir (Şimşek, 2006: 19). Sağlık göstergelerinde iyileşmelerin meydana gelmesi ülkedeki beşeri sermayeyi etkilemektedir. Bilgili, yetenekli ve tecrübeli bireyler sağlıklı oldukları müddetçe katma değer ortaya çıkarmaktadırlar (Emirkadı, 2019: 138). Kişiler ne derecede eğitim alırlarsa alsınlar sağlıklı oldukları süre zarfında üretken olabilecekleri düşüncesi, sağlık göstergelerinin beşeri sermaye göstergeleri içerisinde yer almasını sağlamıştır (Atik, 2006: 24).

Beşeri sermaye açısından sağlık göstergelerinin bazıları aşağıda verilmiştir (Atik (2006: 22) ve Emirkadı (2019: 138)):

- ✓ Hastane yatak sayısı
- ✓ Kişi başına sağlık harcaması
- ✓ Sağlık harcamalarına bütçeden ayrılan pay
- ✓ Yatak başına nüfus
- ✓ Doktor (hekim) başına düşün nüfus
- ✓ Sağlık ocağı sayısı
- ✓ Şehirleşme hızı
- ✓ Nüfus artış hızı
- ✓ Doğum oranı
- ✓ Toplam doğurganlık oranı
- ✓ Ölüm oranı
- ✓ Bebek ölüm hızı
- ✓ Doğuşta beklenen yaşam süresi

Temelde sağlık harcamaları, sağlığın korunması ve geliştirilmesi için yapılan harcamalardır. Sağlık harcamalarında meydana gelen artış, yaşamın kalitesini ve yaşam süresini olumlu yönde etkilemektedir. Bu olumlu etkilerin yanında sağlık alanında yapılan makine, teçhizat gibi fiziki yatırımlar teknolojik gelişmeyi destekler. Bu durumda teknolojik gelişmeler büyümeyi desteklemekte ve büyümede sağlık alanında gerçekleşen harcamaların tekrardan artmasına olanak sağlamaktadır (Akar, 2014: 311).

Grafik 6: Yıllık Ortalama Dolar Kuruna Göre Sağlık Harcamaları (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK (2022) ve SBB (2023) verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sağlık harcamalarının önemli bir kısmı yatırım harcamalarından meydana gelmektedir. Sağlık alanında gerçekleştirilen yatırımlardan uzun vadede faydalanılmaktadır. Bu yatırımlar, tüketim harcamalarından ziyade üretim için yapılan yatırımlar olarak ifade edilebilir (Ağır ve Tıraş, 2018: 664). Sağlık alanında yatırım harcamalarında ekonomik kriz dönemlerinde düşüş yaşanmasına rağmen tekrar bir yükseliş durumu gözlemlenmektedir. Sağlık yatırım harcamalarında ekonomik krizin etkisi ile yaşanan düşüş krizden sonraki dönemlerde yerini hızlı bir artışa bırakmıştır. Sağlık alanında yaşanan dönüşümler, reformlar ve sosyal güvenlik sisteminde meydana gelen değişimler ile daha görünür olmuştur. Gelişmeye başlayan sağlık hizmetleri, yeni sağlık yatırım harcamalarının da ortaya çıkmasını sağlamıştır (Kekeç ve vd., 2018: 559-560).

İnsanların hayatlarını devam ettirebilmesi ve ekonomik faaliyetlerde yer alabilmesi için sağlıklarının korunması ve sürdürülmesi gerekmektedir. Sağlığın korunması ve devam ettirilebilmesi için harcamalar yapılmalıdır. Bu harcamalar, sağlık harcamaları olarak ifade edilir. Sağlık harcamalarının hem bireyin hem de toplumun sağlık seviyesini artırarak ekonomik büyümeye ve gelişmeye katkısı önemlidir. Literatürde ekonomik gelişmeye ve büyümeye sağlık harcamalarının katkısına sıkça vurgu yapılmaktadır. Ekonomik gelişmişliği belli bir düzeye gelişmiş toplumlarda bireylerin sağlık bilinci arttığı gibi sağlık için ayrılan kaynaklarda da artış gözlemlenir. Ekonomik kalkınmada etkin rolü olan sağlık harcaması, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılıklar göstermektedir. Sağlık harcamaları için ayrılan pay, gelişmiş ülkelerde gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığı zaman daha yüksek olduğu sağlığa ait resmi istatistiklerden gözlemlenebilmektedir (Ağır ve Tıraş, 2018: 644).

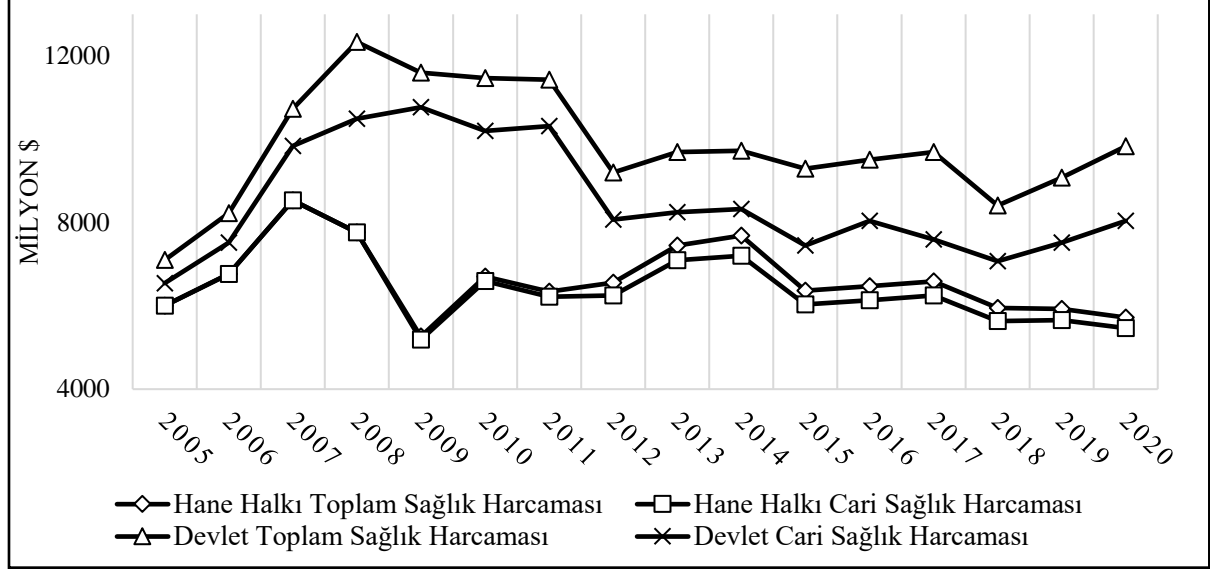
Yıllar içerisinde incelenen bütün ülke gruplarında mevcut sağlık harcamalarının GSYİH'ye oranında artışlar yaşandığı gözlemlenmektedir. Türkiye'nin 2000 yılında 4,6 olarak gerçekleşen oranı 2019 yılında 4,34 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de mevcut sağlık harcamalarının GSYİH'ye oranı 2009 yılından sonra arada birkaç yıl artmasına rağmen düşüş eğilimindedir. Türkiye'de 2009 yılında en yüksek orana ulaşıldığı ve daha sonrasında bu oranın üstüne çıkılmadığı görülmektedir. 2019 yılında Türkiye'nin oranı, alt orta gelirli ülkeler grubu hariç diğer seçilmiş ülke grupları oranlarının altında bir oranda gerçekleşmiştir.

Tablo 3: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Grupları 2000-2019 Yılları Mevcut Sağlık Harcaması (GSYİH %)

Yıllar	Türkiye	Yüksek Gelirli	Üst Orta Gelirli	Alt Orta Gelirli	Düşük Gelirli	Dünya
2000	4,6	9,41	5,51	3,84	4,07	8,63
2001	4,89	9,9	5,47	4,1	4,38	9,03
2002	5,06	10,3	5,39	3,92	4,54	9,37
2003	5,01	10,5	5,44	4,04	5	9,52
2004	4,91	10,5	5,37	3,98	4,85	9,42
2005	4,89	10,5	5,34	4,03	4,68	9,34
2006	5,15	10,5	5,26	3,99	4,68	9,26
2007	5,24	10,5	5,17	3,94	4,74	9,1
2008	5,22	10,7	5,21	3,92	4,46	9,1
2009	5,49	11,6	5,64	4,1	4,77	9,83
2010	5,02	11,6	5,41	4	4,45	9,5
2011	4,65	11,6	5,35	4,04	4,93	9,38
2012	4,44	11,7	5,39	4,12	5	9,39
2013	4,37	11,7	5,46	4,17	5,51	9,37
2014	4,33	11,9	5,52	4,12	5,38	9,45
2015	4,12	12,2	5,63	4,18	5,69	9,74
2016	4,28	12,4	5,63	4,21	5,45	9,86
2017	4,18	12,4	5,78	3,92	5,47	9,77
2018	4,12	12,3	5,72	3,82	5,02	9,7
2019	4,34	12,5	5,84	3,76	4,88	9,83

Kaynak: World Bank, 2022

İnsanların ceplerinden ödeme yaptığı sağlık harcamaları hanehalkı sağlık harcamaları olarak ifade edilmektedir. Hanehalkı tarafından katkı payı, maliyet paylaşımı, katılım payı, kendi kendine bakım ve diğer sağlık giderleri için doğrudan yapılan harcamalardan oluşmaktadır. Kısacası sağlık hizmetlerinden yararlanan kişilerin hizmet bedelini kendi ceplerinden doğrudan ödemesinden oluşmaktadır (Ağır ve Tıraş, 2018: 651).

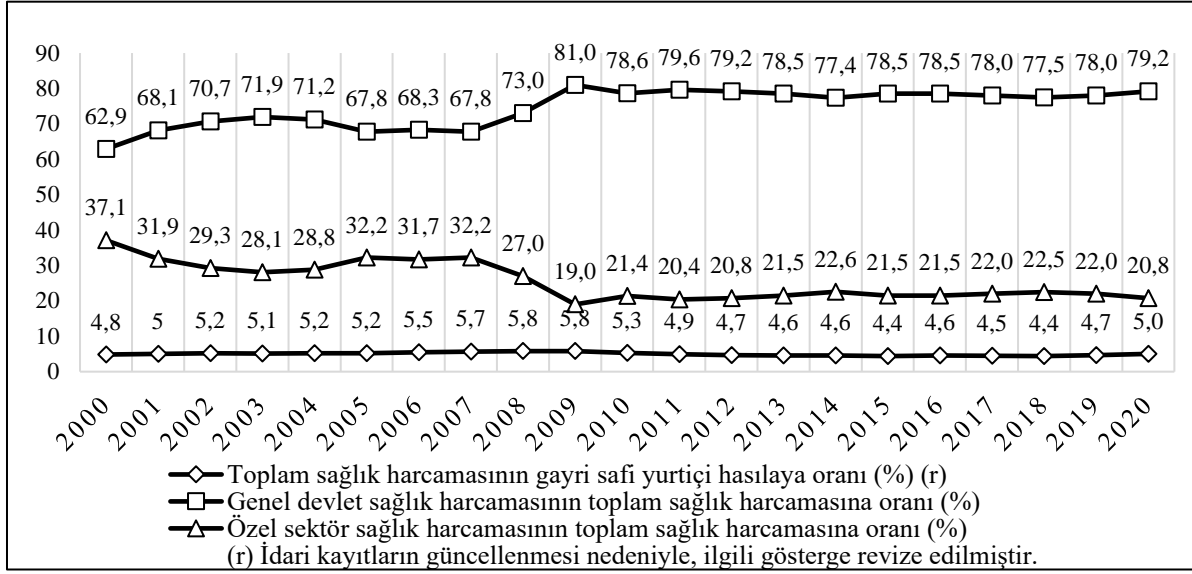

Grafik 7: Yıllık Ortalama Dolar Kuruna Göre Hanehalkı ve Devlet Sağlık Harcamaları (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK (2022) ve SBB (2023) verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Genel sağlık hizmetleri ve sağlık sigortaları birçok ülkede kamudan finanse edilmesi sonucunda sağlık harcamalarının finansmanında kamu sektörü önemli bir katkıya sahiptir. Toplam sağlık harcamalarının finanse edilmesinde genel devlet ve sosyal güvenlik kurumları tarafından yapılan harcamalar birleştirildiği zaman kamu sektörünün toplam sağlık harcamaları içindeki payı özel sektörden yüksek çıkmaktadır (Sayım, 2017: 16).

Türkiye’de sağlık harcamalarının toplamında kamu ve özel ayrımı dikkate alındığı takdirde sağlık harcamaların büyük bir kısmını kamu tarafından yapıldığı ifade edilebilir. Sağlık sigorta kapsamının genişletilmesi ile kamu harcamalarında önemli ölçüde artışın yaşandığı gözlemlenmiştir (Öztürk ve Uçan, 2017: 147). 2008 yılında yaşanan küresel kriz sağlık harcamalarında kısılmanın yaşandığı yıl olmuştur (Kekeç, Yıldırım ve Polat, 2018: 554). Özel ve kamu sağlık harcamaları arasındaki makasın en çok açıldığı yıl olmuştur.

Grafik 8: Genel Devlet ve Özel Sektör Sağlık Harcamalarının Toplam Sağlık Harcamasına Oranı (%) ve Toplam Sağlık Harcamasının GSYİH'ye Oranı (%)

Kaynak: TÜİK, 2022

Gelir, sağlık hizmetlerini satın alabilme gücünü gösteren bir göstergedir. Literatürde, çoğunlukla GSYİH ile sağlık harcamaları arasında pozitif ve doğru yönlü bir ilişkinin var olduğu kabul edilmektedir. Bu sebeple sağlık harcamaları ve GSYİH içerisindeki sağlık harcamalarının payı, ülkelerin sağlık sektörlerinin yeterliliğini gösteren temel göstergelerinden birini oluşturur (Yalçın ve Çakmak, 2016: 711).

Tablo 4: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarına Ait Genel Devlet Sağlık Harcaması (GSYİH %)

Yıllar	Türkiye	Yüksek Gelirli	Üst Orta Gelirli	Alt Orta Gelirli	Düşük Gelirli	Dünya
2000	2,8	5,6	2,3	1,2	1,4	5
2001	3,3	5,9	2,3	1,3	1,7	5,2
2002	3,5	6,1	2,3	1,2	1,7	5,4
2003	3,6	6,3	2,4	1,2	1,9	5,5
2004	3,5	6,3	2,4	1,2	1,8	5,5
2005	3,3	6,3	2,4	1,3	1,7	5,5
2006	3,5	6,4	2,5	1,3	1,5	5,4
2007	3,6	6,4	2,5	1,3	1,5	5,3
2008	3,8	6,6	2,7	1,3	1,3	5,4
2009	4,4	7,3	3	1,4	1,4	5,9
2010	3,9	7,2	3	1,3	1,3	5,7
2011	3,7	7,3	2,9	1,3	1,1	5,7
2012	3,5	7,3	3	1,4	1,2	5,7
2013	3,4	7,3	3,1	1,4	1,1	5,6
2014	3,4	7,5	3,2	1,4	1,1	5,7
2015	3,2	7,6	3,3	1,5	1,3	5,9
2016	3,4	7,7	3,2	1,6	1,2	5,9
2017	3,2	7,6	3,2	1,5	1,1	5,8
2018	3,2	7,6	3,2	1,4	1,1	5,8
2019	3,4	7,7	3,2	1,4	1,1	5,9

Kaynak: World Bank, 2022

Seçilmiş ülke gruplarıyla devlet sağlık harcamalarının GSYİH'ye oranı verilmiştir. Düşük gelirli ülkeler grubu hariç incelenen diğer ülke gruplarında ve Türkiye'de 2000 yılına göre 2019 yılında devlet sağlık harcamalarının GSYİH payının arttığı görülmektedir. 2000 yılında Türkiye dünya ve yüksek gelirli ülkeler grubundan daha düşük bir orana sahiptir. Bu durum 2019 yılında da değişmemiştir. Türkiye 2000 yılında üst orta gelirli ülkeler grubundan 0,5 puan daha yüksek bir orana sahip iken 2019 yılında aradaki fark 0,2 oranına düşmüştür.

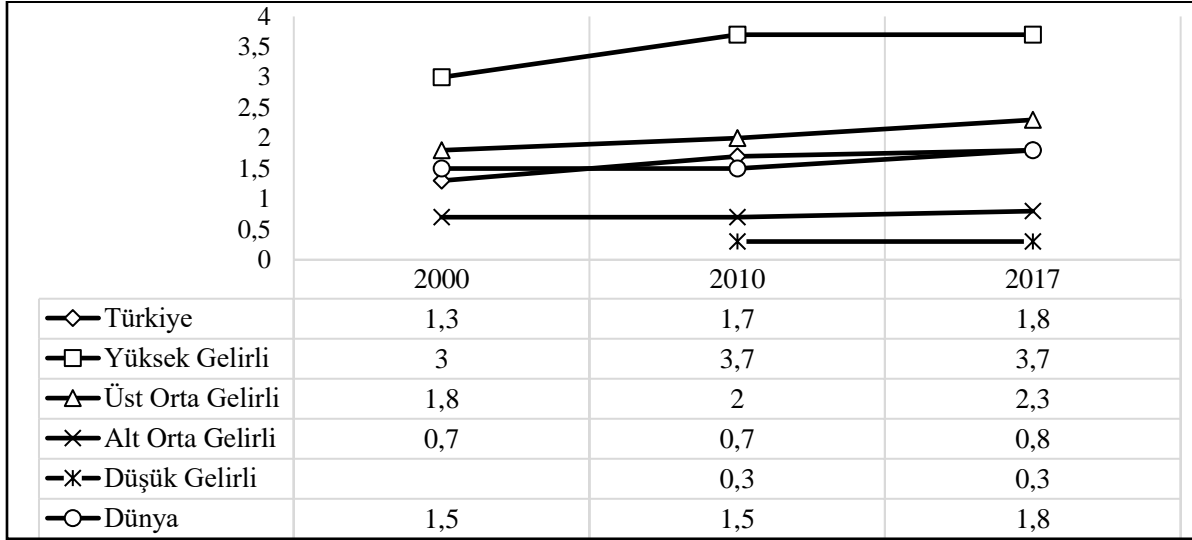
Türkiye'nin kişi başına düşen cari dolar cinsinden sağlık harcamaları (satın alma gücü paritesine göre) 2000 yılında dünya ve yüksek gelirli ülke grubundan daha düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin 2000 yılına nazaran her yıl artış göstererek 2019 yılı verilerinde yaklaşık 2 katı artış yaşandığı görülmektedir. Artışın yaşanmasına rağmen yüksek gelirli ülke grubu ve dünya ortalamasının altında bir seviyede gerçekleşmiştir.

Tablo 5: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarında Kişi Başına Düşen Cari Sağlık Harcamaları (Satın Alma Gücü Paritesine Göre, Cari \$)

Yıllar	Türkiye	Yüksek Gelirli	Üst Orta Gelirli	Alt Orta Gelirli	Düşük Gelirli	Dünya
2000	443,1	2524,7	275	109,7	48,5	598,5
2001	453,8	2713,7	290,1	122,1	51,3	639,7
2002	475,9	2917	311,4	123,7	56,3	678,1
2003	485,9	3101,2	330,9	136,1	62,2	717
2004	538,6	3281,3	356,2	143,9	66,6	757,3
2005	587,5	3455,9	388	156,7	71,8	800,4
2006	706,5	3687,6	430,3	167,9	79,5	858,1
2007	784	3883,7	470,5	179,5	86,1	907,5
2008	844,3	4068,6	526,3	185,3	87	956,4
2009	857,6	4268,3	588,4	200,4	95	1014,7
2010	881,4	4398,8	605,0	206,5	94,1	1038,1
2011	921,3	4587,6	649,1	216,6	98,9	1083,6
2012	923,2	4737,1	703,8	229,4	92,6	1126,5
2013	980,8	4903,9	760,3	245,8	98,9	1177,1
2014	1041,9	5096,5	797,4	251,6	103,4	1218,2
2015	1060,2	5296,8	827,3	259,7	107,9	1257,4
2016	1136	5515,5	846	271,4	111,4	1302
2017	1166,7	5730	905,6	266,5	108,2	1345,8
2018	1152,4	6000,3	968,9	277,5	105,0	1407,5
2019	1186,7	6242,5	1047	284,3	106,4	1467

Kaynak: World Bank, 2022

İnsanların sağlıklı bir hayat yaşamaları ve sağlık düzeylerinin artması için sağlık çalışanları çok önemlidir. Bu sebeple sağlık alanındaki personellerin sayısı, eğitimi, hizmet şartları ve eğitim aldıkları mekanlar önemlidir. Sağlık hizmetlerinin etkili ve verimli şekilde yürütülebilmesi için sağlık sahasındaki personellerin yeterli sayıda olması, çağdaş ölçütlere göre yetiştirilmesi ve iyi bir planlama ile ülkeye dengeli bir şekilde dağıtılmalıdır (TÜİK, 2021: 291). Türkiye'de 2000 yılında hekim başına düşen kişi sayısı 754 iken bu sayı 2019 yılında 517'ye düşmüştür. Sağlık sektöründe yaşanan gelişmeler neticesinde hekim sayısında artışların yaşanması sonucu hekim başına düşen kişi sayısı azalmalar yaşanmıştır (Öztürk ve Uçan, 2017: 143).

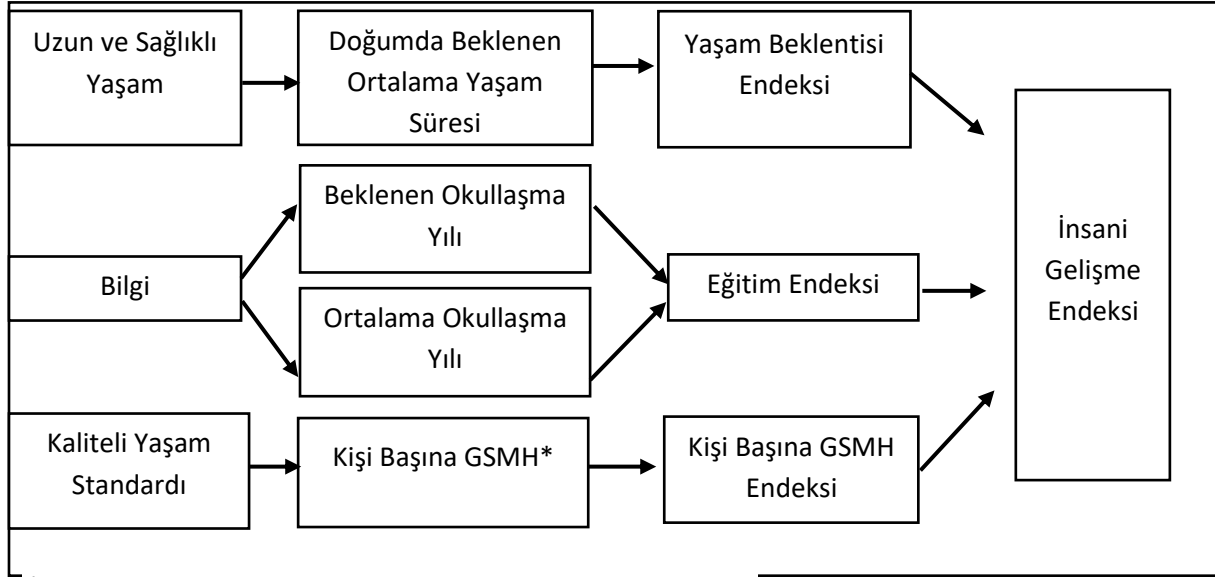
Grafik 9: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarında 1000 Kişi Başına Düşen Doktor Sayısı

Kaynak: World Bank, 2022

Seçilmiş ülke grupları ile Türkiye için 1000 kişi başına düşen doktor sayısı verilmiştir. 2000 yılında Türkiye verileri alt orta gelirli ülkeler grubu hariç verilerine ulaşılan diğer ülke grupları verilerinden düşük gerçekleşmiştir. Türkiye 18 yılda 1000 kişi başına düşen doktor sayısı 0,5 puan artırarak 2017 yılda 1,8 kişiye yükselmiştir. 2018 yılında Türkiye verileri yüksek gelirli ülke grubundan 1,9 ve üst orta gelirli ülke grubundan 0,5 puan düşük gerçekleşirken dünya ile aynı oranda gerçekleşmiştir.

2.3. Türkiye ve İnsani Gelişme Endeksi Göstergeleri

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), insani gelişimi “insanların alternatif seçeneklerinin çoğaldığı, seçim imkanlarının arttığı bir süreç” olarak tanımlamaktadır. Uzun ve sağlıklı bir yaşam, yaşamdan keyif alabileceği standartlara ulaşabilmek, yaşam kalitesini artırmak ve daha iyi bir eğitim alabilmek bu süreçler arasında önemli olanlardır. Birleşmiş Milletler bu kriterleri baz alarak insani gelişimi ölçebilmek için “İnsani Gelişme Endeksi (İGE)”ni oluşturmuşlardır (Berber, 2019: 243). 1990 yılından itibaren UNDP tarafından İGE hesaplanmaktadır. UNDP tarafından her yıl farklı ülkeler için hesaplanan ve sürekli geliştirilen İGE, 2010 yılı ile birlikte insan onuruna uygun yaşam standardı, uzun ve sağlıklı yaşam ve bilgiye ulaşılabilirlik olmak üzere 3 boyutta hesaplanmaktadır (Kaynak, 2014: 88). 2010 yılından itibaren İGE'nin gelir ve bilgi alt gelir endeksi değiştirilmiştir. 2010 yılı öncesinde gelir alt endeksinde kişi başına GSYİH kullanılırken 2010 yılından itibaren gelir alt endeks hesaplamasında ülkelerin harcanabilir gelirini yansıtacağından dolayı kişi başına GSMH kullanılmaya başlanmıştır. 2010 yılından önce bilgi alt endeksi yetişkin okur-yazarlık oranı ve brüt okullaşma oranı bileşeninden oluşmaktaydı. 2010 yılından itibaren bilgi alt endeksi beklenen okullaşma ve ortalama okullaşma yılı bileşenlerinden oluşmaktadır (Han ve Kaya, 2015: 270). 2010 yılından itibaren İnsani Gelişim Endeksinin hesaplanma bileşenleri aşağıdaki şekildedir.

*Kişi başına GSMH satın alma gücü paritesine göre

Şekil 1: Yeni Bileşenli İnsani Gelişim Endeksi

İGE, 2010 yılından önce aritmetik ortalama yöntemiyle hesaplanıyorken 2010 yılından itibaren geometrik ortalama yöntemi ile hesaplanmaktadır. Geometrik ortalama yöntemiyle, farklı alt endeks değerlerinin birbirleri yerine değeri yükseltme ihtimali azaltılmıştır. İGE değeri hesaplamalarında kullanılan formüller aşağıda verilmektedir (Han ve Kaya, 2015: 270):

$$\text{Alt Endeks} = \frac{\text{Gerçek Değer} - \text{Minimum Değer}}{\text{Maksimum Değer} - \text{Minimum Değer}}$$

$$\text{İnsani Gelişim Endeksi} = \sqrt[3]{\text{Eğitim Endeksi} \times \text{Yaşam Beklentisi Endeksi} \times \text{Kişi Başına GSMH}}$$

İGE, mutlak değil göreceli bir ölçüdür ve 0,00 ve 1,00 arasında bir değer alır. Birleşmiş Milletler tarafından 1990 yılından itibaren ülkelerin diğer ülkelere göre karşılaştırmalı konumu her yıl yayımlanmaktadır. Ülkelerin yıldan yıla endeks sıralamaları, ülkelere ait alt endeks değerlerinde değişme meydana gelirse değişmektedir (Han ve Kaya, 2015: 271). Grupların sınırlandırılmış puanları, ülkelerin sıralanması ve gruplandırılmasında kullanılmaktadır.

Tablo 6: İGE Ülke Sınıflandırması

Çok Yüksek İnsani Gelişim	0.800 ve Üzeri
Yüksek İnsani Gelişim	0.700- 0.799
Orta İnsani Gelişim	0.550-0.699
Düşük İnsani Gelişim	0.550 Altı

Kaynak: UNDP, 2020a:4

Türkiye, 2019 yılında 189 ülke içerisinde 0,820 puanla 54. sırada ve yüksek insani gelişim kategorisinde yer almaktadır. 1990-2019 yılları arasında 0,583 olan puanını %40,7 oranında artırarak 0,820 puana yükseltmiştir (UNDP-TR, 2020).

Tablo 7: Türkiye İGE Eğilimleri

YILLAR	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	Beklenen Öğrenim Süresi	Ortalama Öğrenim Süresi	Kişi Başına GSMH (2017 SGP Dolar)	İGE Değeri
2000	70,0	11,1	5,5	15.239	0,660
2005	72,4	11,9	6,1	17.999	0,696
2010	74,5	13,8	7,2	19.867	0,739
2015	76,5	16,2	8,0	25.719	0,801
2016	76,9	16,4	7,6	26.122	0,808
2017	77,2	16,4	7,7	27.571	0,814
2018	77,4	16,4	7,7	27.864	0,817
2019	77,7	16,6	8,1	27.701	0,820

Kaynak: UNDP-TR, 2020

Genellikle doğumda beklenen yaşam süresindeki artışlar kişi başına yapılan sağlık harcamalarının artmasıyla ilgilidir. Doğumda beklenen yaşam süresi, kişi başına yapılan sağlık harcamalarının yanı sıra eğitim, çevresel faktörler, yaşam standartları ve tarzları gibi unsurlardan da etkilenmektedir (OECD, 2022).

Tablo 8: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Gruplarına Ait Doğumda Beklenen Yaşam Süresi

Yıllar	Türkiye	Dünya	Yüksek Gelirli	Üst Orta Gelirli	Alt Orta Gelirli	Düşük Gelirli
2000	70	67,5	77,5	70,6	62,7	53,1
2001	70,6	67,8	77,8	70,8	63	53,7
2002	71,1	68,1	77,9	71,1	63,4	54,2
2003	71,6	68,3	78	71,4	63,7	54,9
2004	72	68,7	78,4	71,6	64,1	55,5
2005	72,4	68,9	78,5	71,9	64,4	56,2
2006	72,8	69,3	78,8	72,2	64,8	56,9
2007	73,2	69,6	79,1	72,6	65,2	57,6
2008	73,6	69,9	79,2	72,9	65,6	58,3
2009	74,1	70,2	79,5	73,2	66	59
2010	74,5	70,6	79,7	73,5	66,4	59,6
2011	74,9	70,9	80	73,8	66,8	60,2
2012	75,4	71,2	80,1	74,1	67,2	60,8
2013	75,8	71,5	80,3	74,4	67,5	61,3
2014	76,2	71,7	80,5	74,7	67,9	61,8
2015	76,5	72	80,4	75	68,2	62,2
2016	76,9	72,2	80,5	75,3	68,4	62,6
2017	77,2	72,4	80,6	75,5	68,7	63
2018	77,4	72,6	80,7	75,7	68,9	63,4
2019	77,7	72,8	80,9	75,9	69,1	63,7
2020	77,9	72,7	80,2	76	69,3	64,1

Kaynak: World Bank, 2022

İncelenen yıllarda en yüksek doğumda beklenen yaşam süresi yüksek gelirli ülkeler grubunda gerçekleştiği görülmektedir. 2000 yılına göre incelenen bütün seçilmiş ülke gruplarında ve Türkiye'de doğumda beklenen yaşam süresi 2020 yılında artış göstermiştir. 21 yıllık sürede; Türkiye'de 7,9, dünya ortalamasında 5,2, yüksek gelirli ülkeler grubunda 2,7, üst orta gelirli ülkeler grubunda 5,4, alt orta gelirli ülkelerde 6,6 ve düşük gelirli ülkeler grubunda 11 yıl doğumda beklenen yaşam süresi artmıştır.

Tablo 9: İlköğretimden Yükseköğretime Kadar Beklenen Okul Yaşam Süresi (Yıl)

Yıllar	Türkiye	Dünya	Düşük Gelirli Ülkeler	Alt Orta Gelirli Ülkeler	Üst Orta Gelirli Ülkeler	Yüksek Gelirli Ülkeler
2000		9,8*	6,1*	8,7	11,1*	15,1*
2001	11,6*	10	6,3*	8,7	11,2	15,2*
2002	12*	10,1*	6,7*	8,9	11,5*	15,3*
2003	12,1*	10,3*	7*	9,2	11,7*	15,4*
2004	12*	10,5*	7,3	9,4*	11,9*	15,5*
2005	11,9*	10,7*	7,5*	9,6*	12*	15,7
2006	12,3*	10,8*	7,8*	9,7*	12,2	15,7*
2007	12,6*	11	8,1*	9,9	12,4	15,7*
2008	12,5*	11,2	8,4	10,1	12,6	15,8*
2009	13*	11,3	8,6	10,2	12,8	15,9*
2010	13,8*	11,5	8,7*	10,4	13	16*
2011	14,3*	11,7	8,8	10,8	13,1	16,1*
2012	14,4	11,8	8,9	11	13,2	16,1*
2013	16,5	12	8,9*	11,1	13,6	16,4
2014	16,9 ⁺	12,1	9*	11,2	13,7	16,4
2015	17,3	12,2	8,9*	11,3	13,8	16,4
2016	17,7	12,3	9*	11,5	14	16,5
2017	18	12,3		11,5	14,1	16,5
2018	18,2	12,3*		11,3*	14,2	16,5
2019	18,3	12,4		11,4*	14,5	16,5
2020	18,5	12,5*		11,5*	14,7	16,6

(⁺) Ulusal tahmin
(*) UNESCO Institute For Statistics tahmini

Kaynak: UNESCO, 2023

Seçilmiş ülke grupları ve Türkiye'ye ait ilköğretimden yükseköğretime kadar beklenen okul süresi incelendiğinde 2001 yılında en fazla okul süresine yüksek gelirli ülke grubunun sahip olduğu görülmektedir. Genel itibarıyla ülke grupları ve Türkiye'de incelenen yıllarda ilköğretimden yükseköğretime kadar beklenen okul yaşam süreleri artış göstermiştir. İlköğretimden yükseköğretime kadar beklenen yaşam süresinde en yüksek artışın Türkiye'de yaşandığı ve 2020 yılına gelindiğinde yüksek gelirli ülkeler grubundan 1,9 yıl daha fazla süreye sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 10: Türkiye'nin İGE Sıraları

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019
Türkiye İGE Sırası	85	84	83	71	64	59	54
Değerlendirmeye Katılan Ülke Sayısı	173	177	169	188	189	189	189

Kaynak: UNDP 2002, UNDP 2007/2008, UNDP 2010, UNDP 2016, UNDP 2018, UNDP 2019, UNDP 2020b

Türkiye'nin İGE sıralamasının incelenen yıllarda hep yükseldiği görülmektedir. 2000 yılına göre İGE endeksine katılan ülke sayısına 16 ülkenin de eklenmesiyle 2019 yılında 189 ülkeye çıkmasına rağmen Türkiye 2000 yılında 85. sırada yer alırken 2019 yılında 54. sıraya yükselmiştir.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kalkınma sürecinden beşeri sermayenin etkisi göz ardı edilemez. Beşeri sermaye (bilgi ve becerisi artmış işgücü) kalkınma sürecindeki emek ve girişimci faktörlerini oluşturmaktadır. Beşeri sermaye için yapılan her olumlu gelişmenin doğrudan veya dolaylı yoldan kalkınma sürecine olumlu etki etmesi beklenmektedir. Beşeri sermaye eğitim ve sağlık gibi faktörlerle desteklendiği zaman artış göstermektedir. Bu sebeple beşeri sermaye göstergeleri çoğunlukla eğitim ve sağlık göstergelerinden oluşmaktadır. Bu göstergeler sayesinde incelenen ülkede beşeri sermaye gelişimi hakkında bilgi sahibi olunabileceği gibi birçok ülkeyi beşeri sermaye gelişimi bakımından kıyaslama imkanı sunmaktadır. Uluslararası bir ölçüm olan İGE, ülkelerin beşeri sermaye durumu hakkında bilgi edinmeye imkan verir.

Çalışmada, Türkiye'nin 2000-2020 yıllarını kapsayan eğitim, sağlık ve İGE göstergeleri incelenmiştir. İncelenen göstergeler dahilinde genellikle 2000 yılına nazaran verisine ulaşılan son yılda artışların yani olumlu gelişmelerin yaşandığı görülmektedir.

Türkiye'nin eğitim alanında ortalama dolar kuru cinsinden yapılan eğitim harcamalarının çoğunlukla 2016 yılından itibaren düşüş eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu alanda daha fazla önem verilmesi gerektiğini göstermektedir. Okuryazarlık oranında her iki cinsiyette artışların yaşandığı görülürken kadın okuryazarlık oranı erkek okuryazar oranının altında gerçekleşmiştir. Kadınların daha fazla eğitim için teşvik edilmeleri ve bu durum için önlemlerin alınması önerilebilir. Seçilmiş ülkeler grubu ile Türkiye karşılaştırması için kullanılan eğitim göstergelerinde, Türkiye çoğunlukla yüksek gelirli ve üst orta gelirli ülke grubundan daha düşük verilere sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumda Türkiye'nin eğitime daha fazla önem vermesini vurgulayabilir.

Türkiye'nin incelenen sağlık göstergelerinde çoğunlukla olumlu gelişmelerin yaşandığı gözlemlenmektedir. İncelenen ortalama dolar kuru cinsinde yapılan sağlık harcamalarında, çoğunlukla 2016 yılından sonra düşüş göstermeye başlarken 2019 yılında tekrar yükselişe geçtiği görülmektedir. Seçilmiş ülke gruplarıyla Türkiye verilerinin karşılaştırıldığı sağlık göstergelerinde, çoğunlukla yüksek gelirli ülkeler grubu ve dünya ortalamasının altında gerçekleştiği görülmektedir.

Türkiye'nin incelenen İGE göstergelerinde olumlu gelişmelerin yaşandığı gözlemlenmiştir. Yıllar içinde İGE sırasını endekse giren ülke sayısı artmasına rağmen artırdığı görülmektedir. Doğumda beklenen yaşam süresinden ve ilköğretimden yükseköğretime kadar beklenen okul yaşam süresinde ciddi artışlar gerçekleşmiştir. Bu göstergeler ve İGE hesaplamasını oluşturan göstergelerde yaşanan olumlu gelişmeler neticesinde Türkiye'de beşeri sermaye bakımından olumlu gelişmelerin yaşandığı söylenebilir.

Etik Beyan

Çalışma verileri TÜİK, Dünya Bankası ve MEB gibi kurumların resmi veri tabanlarından temin edildiği için Etik Kurul onayını gerektiren bir çalışma değildir. Çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makalenin her aşamasında katkı sağlamış olup, makalenin son halini onaylamışlardır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

Ağır, H. ve Tıraş, H. H. (2018). Türkiye'de Sağlık Harcama Türlerinin Değerlendirilmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 643-670.

- Yapar Saçık, S. & Çelik, M. (2023). Türkiye'nin Beşeri Sermaye Göstergeleri: Kalkınma ve Beşeri Sermaye İlişkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1074-1095.
- Akar, S. (2014). Türkiye'de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nisbi Fiyatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.*, 21(1), 311-322.
- Aksu, L. (2016). Türkiye'de Beşeri Sermayenin Önemi: İktisadi Büyüme İle İlişkisi, Sosyal ve Stratejik Analizi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 68-129.
- Arabacı, İ. B. (2011). Türkiye'de ve OECD Ülkelerinde Eğitim Harcamaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 100-112.
- Atik, H. (2006). *Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme*. Bursa: Ekin Kitapevi.
- Berber, M. (2019). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Çakmak, E. ve Gümüş, S. (2005). Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(01), 59-72.
- Doğan, S. ve Şanlı B. (2003). İktisadi Kalkınmada Beşeri Sermaye. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 8(1), 173-196.
- Emirkadı, Ö. (2019). Türkiye'de Beşeri Sermayenin Önemi, İktisadi Büyüme ile İlişkisi ve Sosyal Boyutu Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 11(2), 131-148.
- Fırat, E., Ürün, E. ve Aydın, A. (2015). Kalkınma ve Eğitim İlişkisi: İnsani Gelişme Endeksine Göre Türkiye'nin Eğitim Düzeyinin Değerlendirilmesi. *International Conference On Eurasian Economies*, 876-883.
- Güngör, G. ve Göksu, A. (2013). Türkiye'de Eğitim Finansmanı ve Ülkelerarası Bir Karşılaştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 20(1), 59-72.
- Han, E. ve Kaya, A. A. (2015). *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- İŞ Bankası (2013). "Dünyada ve Türkiye'de Ar-Ge Faaliyetleri İktisadi Araştırma Bölümü", Haziran 2013, https://ekonomi.isbank.com.tr/ContentManagement/Documents/ar_07_2013.pdf, (05.03.2023).
- Karagül, M. (2003). Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 3(5), 79-90.
- Karataş, M. ve Çankaya, E. (2010). İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 29-55.
- Kaynak, M. (2014). *Kalkınma İktisadi*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Kekeç, H. M., Yıldırım, Z. ve Polat, A. (2018). Türkiye'de Sağlık Harcamaları ve Finansmanının Yıllar İtibariyle Analizi. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(14), 550-563.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 125-153.
- MEB (2020). "2021 Yılı Bütçe Raporu", http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_12/30125920_2021_BUTCE_SUNUYU.pdf, (05.07.2022).
- OECD (2002). "Araştırma ve Deneysel Geliştirme Taramaları İçin Önerilen Standart Uygulama, Frascati Kılavuzu", https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/frascati_tr.pdf, (05.03.2023).

- Yapar Saçık, S. & Çelik, M. (2023). Türkiye'nin Beşeri Sermaye Göstergeleri: Kalkınma ve Beşeri Sermaye İlişkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1074-1095.
- OECD (2022). <https://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/turkiye/>, (24.07.2022).
- Öztürk, S. ve Uçan, O. (2017). Türkiye'de Sağlık Harcamalarında Artış Nedenleri: Sağlık Harcamalarında Artış-Büyüme İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 139-152.
- Sayım, F. (2017). Türkiye'de Sağlık Ekonomisi İstatistikleri ve Sağlık Harcamalarının Gelişimi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(15), 13-30.
- SBB (2023). <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/>, (03.04.2023).
- Şimdi, M. ve Aydın, H. İ. (2020). Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinin Beşeri Sermaye Görünümü Üzerine Bir Çözümleme. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 8(2), 140-153.
- Şimşek, M. (2006). *Beşeri Sermaye ve Beyin Göçü Kapsamında Türkiye*. Bursa: Ekin Kitapevi.
- Şolt, H. B. H. (2020). Yerel Kalkınmada Kentsel Beşerî Sermayenin Yeri ve Önemi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 06(01), 60-66.
- TEDMEM (2021). "Bir Bakışta Eğitim 2021", <https://tedmem.org/mem-notlari/degerlendirme/bir-bakista-egitim-2021>, (07.07.2022).
- Tunalı, H. N. ve Yılmaz, A. (2016). Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkeleri'nin Ekonometrik Bir İncelemesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 295-318.
- TÜİK (2021), "İstatistiklerle Yaşlılar 2020", <https://biruni.tuik.gov.tr/yayin/views/visitorPages/index.zul>, (Erişim Tarihi: 24.05.2022).
- TÜİK (2022), <https://www.tuik.gov.tr/>.
- UNDP (2002). "Human Development Report 2002: Deepening Democracy In A Fragmented World", New York, <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2002>, (02.04.2023).
- UNDP (2007/2008). "Human Development Report 2007/2008: Fighting Climate Change: Human Solidarity In A Divided World", New York, <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-20078>, (02.04.2023).
- UNDP (2010). "Human Development Report 2010: The Real Wealth of Nations: Patways to Human Development", New York, <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2010>, (02.04.2023).
- UNDP (2016). "Human Development Report 2016: Human Development For Everyone", New York, <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2016>, (02.04.2023).
- UNDP (2018). "2018 Statistical Update: Human Development Indices and Indicators", New York, <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-indices-indicators-2018-statistical-update>, (28.12.2021).
- UNDP (2019). "Human Development Report 2019 Beyond Income, Beyond Averages, Beyond Today: Inequalities in Human Development in The 21st Century", <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2019>, (27.12.2021).
- UNDP (2020a). "2020 Human Development Report Technical Notes", http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020_technical_notes.pdf, (25.10.2021).

- Yapar Saçık, S. & Çelik, M. (2023). Türkiye'nin Beşeri Sermaye Göstergeleri: Kalkınma ve Beşeri Sermaye İlişkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1074-1095.
- UNDP (2020b). "Human Development Report 2020 The Next Frontier: Human Development and The Anthropocene", New York, <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2020>, (27.12.2021).
- UNDP-TR (2020). İnsani Gelişim Raporu 2020, Türkiye Bilgi Notu, https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/hdr-2020.html, (06.02.2022).
- UNESCO (2023). <http://data.uis.unesco.org/#>, (30.03.2023).
- World Bank (2018). "World Development Report 2018: Learning to Realize Education's Promise", Washington, DC: World Bank. World Bank, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28340>, License: CC BY 3.0 IGO (27.12.2021).
- World Bank (2022). <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.
- World Bank (2023). <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.
- Yalçın, A. Z. ve Çakmak, F. (2016). Türkiye'de Kamu Sağlık Harcamalarının İnsani Gelişim Üzerindeki Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(4), 705-723.

Extended Abstract

Human Capital Indicators of Turkey: Relationship between Development and Human Capital

The concept of development is a wide notion that includes lots of fields besides economic growth such as socio-economic development and increasing the quality of individuals lives. Countries attempt many initiatives to raise their development levels and stability. Development initiatives are designated in many ways in terms of economy such as increasing factors that promote economic growth or using those factors more effectively and designing them in accordance with technologic developments. Increasing qualification, total amount and effect of human capital factors that has been an important issue with endogenous growth models add positive contributions to the development process.

Human capital is the labor force that includes knowledge and skills. Human capital allows a lot of factors to be used more effectively during production. In the literature it is stated that education and health conditions are influential to increase human capital. Labor force who increased skills and knowledge because of his education can cause output increases due to his ability to use production materials more effectively and to comply with technologic developments in shorter period so he can take more effective role in the production process. Human capital has effective roles in many significant issues including production and R&D activities and technologic developments. Education and health conditions provided by public authorities and own possibilities of individuals are important to increase human capital. Education conditions and protection of knowledge and skill level is important on the issue of labor force knowledge and skill improvement.

Human capital makes positive contribution to the economy in case of employment that belongs to its qualifications and if it is used effectively. Development process which covers economic growth is also affected by the improvements originated from human capital because the effects of those improvements on economic growth. It does not only affect the development process in terms of economic growth but also it affects in terms of raises it causes in individuals' quality of lives due to affirmative progresses in education and health. Briefly; initiatives to increase human capital development affect development process positively in many different aspects. So observation and comparison of human capital indicators (education, health and human development index data, etc.) can provide us information to research development levels of countries.

In this paper, human capital indicators (education, health, human capital index data) of Türkiye is reviewed for 2000-2020 period. The indicators are obtained from TSI, SBB, MNE, OECD, UNPD-TR, UNPD, UNESCO and World Bank databases. Data from TSI which are in Turkish Lira is converted into US Dollar via average currency data. It is expected to interpret the data more accurately with the help of converted form. Türkiye and selected country groups (high, high-middle, low-middle and low country groups) are compared in some indicators. It is aimed to observe development process and human capital progress of Türkiye through examining of some data comparisons and data collected for 21 years.

Increases in education indicators of Türkiye occurred in years may be interpreted as a positive incident for human capital and development process. Decreases are observed in the same data notably after 2016 when the data is converted into average dollar. This indicates that these areas should be more concerned. Rate of literacy has increased in both genders but the rate is higher in male literacy compared to female literacy rates. When Turkish indicators and indicators of selected countries are compared; it is observed that indicators of Türkiye are worse than high income and high middle-income countries. It may be concluded that Türkiye should pay more attention to the educational area.

When health indicators of Türkiye are reviewed; generally affirmative developments are observed. Falls observed in converted data after 2016 started to raise after 2019. Indicators of Türkiye are mostly below the world average and high income country group. Positive improvements observed in human development index indicators of Türkiye. Rank of Türkiye is raised even though the number of countries participated in the index increased in years. Significant raises occurred in component indicators of the index so it can be concluded that affirmative improvements recognized in Türkiye in terms of human capital.
